

NECA JOVANOVIĆ

Vijeće Saveza sindikata Jugoslavije,
Beograd

Odnos štrajka kao društvenog sukoba i samoupravljanja kao društvenog sistema

Uvod

Lenjin je svojevremeno govorio o tome da društvo koje nema hrabrosti i sposobnosti da sazna pravu istinu o sebi — nije zdravo društvo. On je to pokazao i ličnim primerom pišući *javno* o »... primeni štrajkaške borbe u državi sa proleterskom državnom vlašću«. Lenjinov tekst o tome, koji je isto- vreme i odluka CK SKP(b)-a, objavljen je u »Pravdi« broj 12 od 16. januara 1922. godine.

Javnu raspravu o štrajkovima u Jugoslaviji treba protumačiti, pre svega, kao potrebu da se ova pojava analizira i objasni kako bi se videlo njeno izvo- rište i njeno pravo značenje u specifičnoj istorijskoj situaciji Jugoslavije. Zato javnu raspravu o štrajkovima ne možemo smatrati »iznošenjem prljavog veša na balkon«, kako se to ponekad kaže. Namera autora ovog teksta je da da svoj prilog proučavanju pojave štrajka i njegovog odnosa kao društvenog sukoba prema samoupravljanju kao društvenom sistemu.

Pomoću relativno malog broja kostiju može se rekonstruisati mamut. Naravno, ja nemam ambiciju da ovim tekstom o štrajkovima rekonstruišem globalni društveni sistem. Ipak, ne krijem svoje napore da štrajk analiziram kao segment društvenog sistema i da pokažem koliko je on povezan sa stanjem u globalnom društvenom sistemu i koliko je uslovljen njime. Ideologija kao »iskrivljena svest« je, razume se, prisutna u ovom tekstu. Ne krijem da je i moja svest »iskrivljena« u korist onih koji štrajkuju. Svestan sam da je moj pokušaj objašnjenja štrajkova pretežno gledan sa realne pozicije ljudi koji štrajkuju. Utoliko nisam objektivan. Molim čitaoce ovog teksta da tu činjenicu imaju u vidu.

U tekstu su analizirani štrajkovi koji su izbili do kraja 1969. godine. Šta je bilo posle toga, nisam proučavao. Zbog toga je moguće da sada neke stvari nisu više onakve kakve su bile do kraja 1969. godine. Molim da se i to ima u vidu.

Tekst ima tri poglavlja. U prvom delu sam pokušao da analiziram sklop protivurečnih okolnosti koje bitno utiču na pojavu štrajka. Zbog protivurečnosti tih opštih uslova, i sam štrajk je po mnogo čemu protivurečna pojava. U drugom delu teksta izložio sam neka bitna obeležja samog štrajka. U trećem sam ukazao na odnos štrajka i formalne strukture društva.

I. SKLOP PROTIVUREČNIH OKOLNOSTI KOJE BITNO UTIČU NA POJAVU ŠTRAJKA

Okolnosti o kojima će biti reči nisu se podjednako ispoljavale i nisu u istoj meri uticale na pojavu štrajka. Iz teksta koji sledi može se videti zavisnost obima i intenziteta štrajkova od različitog obima i intenziteta uticaja nekih opštih procesa u globalnom društvu i realnog stanja samoupravljanja kao društvenog sistema. Na dominirajućem uticaju pojedinih okolnosti na pojavu štrajka može se i sam štrajk kvalifikovati.

1. *Relativno brz proces nastajanja radničke klase kao »klase po sebi«*

Van spora je da je proces promena u socijalnoj strukturi stanovništva i stvaranje radničke klase kao »klase po sebi« relativno brz. Broj zaposlenih na 1000 stanovnika iznosio je 1939. godine 59, 1950. godine 119, a 1970. godine 187. Ukupno zaposlenih 1939. godine bilo je 920 000, 1950. godine 1 944 000, 1970. godine 3 850 000, a 1972. godine oko 4 000 000. Zaposlenih je 1970. godine bilo za 198% više nego što ih je bilo 1950. godine.

Relativno učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu iznosilo je 1953. godine 60,7%, 1961. godine 49,6%, a 1971. godine 36%. Udeo poljoprivrednog stanovništva nije u svim krajevima Jugoslavije jednak. U Sloveniji iznosi 18,0%, a na Kosovu 50,1%. Ukupan broj poljoprivrednih stanovnika je od 1953. do 1971. godine smanjen u celoj Jugoslaviji za 28,5%, u Sloveniji čak za 48,4%, dok je na Kosovu poljoprivredno stanovništvo povećano za 6,7%. Iz toga se već mogu naslutiti velike razlike u nivou razvijenosti pojedinih republika i pokrajina unutar Jugoslavije.

Zaposlenost u privredi je porasla od 1 684 000 u 1952. godini na 3 105 000 u 1970. godini, što znači 184,3%. Zaposlenost u neprivrednim delatnostima bila je 1970. godine za 219% (650 000) veća nego u 1952. godini (297 000).

Sa relativno brzim porastom zaposlenosti raste i broj ljudi koji traže zaposlenje. Zaposlenje je 1953. godine tražilo 82 000 lica a 1970. godine taj broj se povećao na 320 000. Dodajmo tome da je na privremenom radu u drugim zemljama bilo 1964. godine 100 000, 1967. godine 320 000, a 1972. godine preko 800 000 naših radnika.

Prosečna godišnja stopa rasta zaposlenosti nije bila uvek ista. Od 1953. do 1960. godine prosečna godišnja stopa rasta zaposlenosti iznosila je 7,1% a od 1960. do 1970. godine svega 2,6%.

Od ukupnog broja zaposlenih u Jugoslaviji, kod privatnih poslodavaca (uglavnom ugostitelja i zanatlija) radilo je 1950. godine njih 2,6% (52000) a 1970. godine relativno manje: 2,2%, ali apsolutno više — 85 000 (izvor: »Samoupravljanje i...«, SZS 1971., str. 94, 99 i 100 i »Neki pokazatelji...«, SZS 1971., str. 18—21).

Relativno brz proces promena u socijalnoj strukturi stanovništva i stvaranje radničke klase kao »klase po sebi« je nužna i pozitivna pojava i ima veze sa pojavom štrajkova u ekonomski razvijenijim krajevima zemlje i mestima sa većom koncentracijom radništva. Velike razlike između pojedinih republika i pokrajina u nivou ekonomske razvijenosti i obimu zaposlenosti imaju veze sa velikim razlikama između njih u pogledu vremena nastanka intenziteta i broja štrajkova u njima.

2. Proces konstituisanja radničke klase kao »klase za sebe«

»Radnička klasa, osnovna snaga socijalističkog društva, nosi i garantuje socijalistički razvitak« (Program SKJ). Relativno visoka svest radničke klase o toj svojoj ulozi jedan je od bitnih *pozitivnih* uslova za nastajanje štrajka. Dosada su uglavnom štrajkovali proizvodni radnici zaposleni u industriji i rudarstvu, dakle, ljudi koji objektivno, po svom društvenom položaju, pripadaju radničkoj klasi i koji se relativno brzo konstituišu u »klasu za sebe«.

Samim tim što su usvojili samoupravni socijalizam kao svoj model društvenog sistema i što imaju razvijenu svest o tome šta je socijalističko a šta nije, radnici ne štrajkuju »sami protiv sebe i svojih interesa«, kako se to ponekad misli, već protiv onih koji onemogućavaju ostvarivanje *radničkog* samoupravljanja i raspodele prema radu i rezultatima rada, protiv onih koji onemogućavaju ostvarivanje klasnih interesa i istorijske uloge radničke klase. Radnici se štrajkom ne bore protiv samoupravljanja kao normiranog sistema. Oni se bore zbog svog društvenog i materijalnog položaja koji je u suprotnosti sa tim normama.

Strah da će radnici, ako im se »dâ« da odlučuju o ukupnom dohotku, »pojesti akumulaciju«, raspodeliti je na lične dohotke, nije zasnovan na stvarnom ponašanju radnika i samoupravljanju.

Konstituišući se kao »klasa za sebe«, radnička klasa njavljuje svoju misiju ne samo »grobara kapitalizma« već i sahranitelja vlastite birokratije. Ovim, razume se, ne tvrdimo da su svi pripadnici »klase po sebi« postali i pripadnici »klase za sebe«, kao ni to da svi radnici koji štrajkuju imaju pravu svest o istorijskoj ulozi i odgovornosti klase kojoj objektivno pripadaju.

3. Demokratizacija društvenih odnosa

Do štrajka je u nas moglo doći tek kada je ostvaren takav nivo demokratizacije društvenih odnosa koji realno omogućava izražavanje različitih i suprotnih interesa i kulminaciju sukoba u vidu štrajka. Ma koliko paradoksalno izgledalo, štrajk u nas, ovakav kakav je, nije moguć ako nije otvoren proces demokratizacije društvenih odnosa i razgrađivanja monopola društvene moći Partije i države. U jednom totalitarnom kapitalističkom ili birokratskom »socijalističkom« sistemu štrajkovi ne mogu biti česti, ali kada do njih dođe, oni su po broju učesnika znatno veći, po ošttrini sukoba znatno drastičniji i završavaju se katastrofalnim posledicama po ljude koji su štrajkovali. U zemljama sa takvim sistemima uglavnom nema štrajkova ne zbog toga što je radnička klasa prezadovoljna svojim položajem, već zbog toga što nema mogućnosti da svoje nezadovoljstvo izražava štrajkovima. Štrajkova je u nas više upravo u vreme naglašenije potrebe za demokratizacijom društvenih od-

nosa i za savladavanjem otpora samoupravljanju. Time, razume se, ne tvrdimo da je to što štrajkovi postoje i što su dozvoljeni, osnovno merilo demokratije.

Proces demokratizacije društvenih odnosa uglavnom je eliminisao mogućnost polarizacije globalnog društva na radničku klasu s jedne strane, i njenu, ali od nje otuđenu i birokratizovanu državu, s druge strane. Time su uglavnom odstranjene mogućnosti takvog konflikta na nivou globalnog društva koji bi imao karakter političkog pokreta radničke klase kao celine protiv sopstvene države kao globalnog, od nje otuđenog, političkog sistema vlasti. Taj proces demokratizacije društvenih odnosa znači: prvo, demistifikaciju države, razuveravanje radnika da ona kao svemoćni apstraktum može sve samo ako hoće; drugo, transformaciju društvene moći države kao apstrakcije, nevidljive i ljudima i neuhvatljive sile u vidljivu moć samih ljudi, konkretnih nosilaca društvene moći; treće, koncentraciju i intenziviranje u okviru konkretnog fizičkog i društvenog prostora (to je, pre svega, radna organizacija i opština) takvih protivrečnosti čiji se nosioci, ispoljavajući različite konkretne interese, neposredno sukobljavaju, približavaju jedni drugima, vidljivi su i uhvatljivi jedni za druge i nijedan od njih nije fetišiziran ni toliko svemoćan prema drugome da bi onaj čiji je interes grubo i neopravdano (faktički ili samo u njegovoj svesti) oštećen, čutao i trpeo misleći da će »biti bolje«, čekajući od mistificirane svemoći Partije i države »bolju budućnost« ili »veće zlo«. Vreme davanja blanko menica, »bez rezervne podrške« odlukama, ne samo donetim već i budućim, Partije i vlade ipak je iza nas.

Relativna demokratizacija društvenih odnosa je pozitivan uslov za pojavu štrajka, jer omogućava upotrebu štrajka kao metoda borbe radničke klase za ostvarivanje njenih interesa. U tom smislu je demokratizacija društvenih odnosa »kriva« za pojavu štrajka.

4. Zaustavljenost samoupravljanja na mikro nivou i njegovo nepovezivanje u integralni sistem. Socijalna heterogenost radničke klase i nivo njenog političkog organizovanja.

Samoupravljanje je ostalo na mikro nivou, isparcelisano i međusobno nepovezano u integralni društveni sistem. To znatno olakšava dominaciju države (i osamostaljenog finansijskog i trgovinskog kapitala) nad njim, a time se i otežava radničkoj klasi kao samoupravnoj snazi da ovlada političkom pozornicom globalnog društva.

Radnička klasa je, poput samoupravljanja, isparcelisana. Kao klasa je politički nedovoljno organizovana na nivou globalnog društva, socijalno je heterogena i na bitnim pitanjima svog društvenog i materijalnog položaja protivrećna, a to onim centrima društvene moći, koji su osamostaljeni i otuđeni od radnika — a koji socijalnu razjedinjenost radničke klase (i društva u celini) uzimaju kao opravdanje za svoju društvenu moć i moć arbitriranja, uglavnom u svoju korist — daje veće mogućnosti da manipulišu radničkom klasom.

Sve te negativne okolnosti po radničku klasu bitno utiču na to da radnici štrajkuju, ali »nasitno« (veliki broj štrajkova sa malim brojem učesnika i kratkim vremenom trajanja, efikasnost štrajkova uglavnom na mikro nivou itd.).

5. Opadanje zastupljenosti i uticaja radnika u formalnim centrima društvene moći

Postoji proces sabijanja vlasti radničke klase, tačnije radničkog pokreta, u institucije koje se osamostaljuju i otuđuju od radnika i teže konstituisanju u društvenu moć nad sopstvenim socijalnim izvoristom — radničkom klasom. Jača uloga formalnih centara društvene moći, a oni, po socijalnom sastavu i strukturi uticaja, sve manje bivaju *radnički*.

U analizi problema na koji ukazujemo polazimo od pretpostavke da je relativna zastupljenost radnika u formalnim centrima odlučivanja bitan uslov njihovog uticaja na odlučivanje i ostvarivanje sopstvenih klasnih interesa i, prema tome, na eliminisanje mogućnosti konflikta između radnika i formalnih centara društvene moći na klasnoj osnovi.

Prikazaćemo tendencije u socijalnom sastavu radničkih saveta i upravnih odbora privrednih organizacija. Analizom nisu obuhvaćena ona mala preduzeća u kojima svi zaposleni vrše funkciju radničkog saveta. Tendencije u socijalnom sastavu organa samoupravljanja posmatramo u vremenskom periodu od 10 godina, 1960—1970.

Tabela 1:

Socijalni sastav radničkih saveta*

	1960.	1965.	1970.
Ukupan broj članova radničkih saveta	156 300	149 404	135 204
	(u procentima)		
1. Radnika — ukupno	76,2	73,8	67,6
— visokokvalifikovanih	15,1	16,7	17,2
— kvalifikovanih	40,5	37,8	33,7
— polukvalifikovanih	13,4	10,8	9,0
— nekvalifikovanih	7,2	8,0	7,4
— učenika u privredi	0,0	0,5	0,3
2. Ostalih zaposlenih — ukupno	23,8	26,2	32,4
— sa višim i visokim stručnim obrazovanjem	4,2	5,9	10,1
— sa srednjim stručnim obrazovanjem	12,0	13,0	15,9
— sa nižim stručnim obrazovanjem	7,6	7,3	6,4

* Obuhvaćeni su samo tzv. centralni radnički savjeti, oni na »vrhu« preduzeća, tj. nisu obuhvaćeni radnički saveti u delovima preduzeća — pogonima, radnim jedinicama itd.

Od ukupnog broja zaposlenih u privredi, radnika svih kvalifikacija ima 80,1%, a ostalih zaposlenih 19,9%. Visoko i više stručno obrazovanje ima 4% zaposlenih. Velika je nesrazmera u zastupljenosti pojedinih socijalnih grupa u radničkim savetima. Radnika, koji ni ranije nisu bili adekvatno zastupljeni u radničkim savetima, sve je manje u ovim organima samoupravljanja. Ako se iskazani procenat (67,6%) radnika u radničkim savetima u 1970. godini reducira na stvarne radnike, neposredne proizvođače, onda je njih u

radničkim savetima u 1970. bilo samo 54,9%. Broj stvarnih radnika u radničkim savetima je manji od broja članova radničkih saveta koji su po obrazovanju radnici, zbog toga što jedan broj tih radnika nisu radnici i po radnom mestu — u međuvremenu su postali rukovodioci ili službenici.

Tabela 2:

Socijalni sastav upravnih odbora*

	1960.	1965.	1970.
Ukupan broj članova upravnih odbora	51 261	49 794	46 994
		(u procentima)	
Od toga:			
1. Radnika — ukupno	67,2	61,9	44,2
— visokokvalifikovanih	19,3	19,7	18,2
— kvalifikovanih	34,8	31,0	20,4
— polukvalifikovanih	8,9	6,9	3,4
— nekvalifikovanih	4,2	4,3	2,2
2. Ostalih zaposlenih — ukupno	32,8	38,1	55,8
— sa višim i visokim stručnim obrazovanjem	11,0	13,8	27,8
— sa srednjim struč. obr.	15,0	17,4	22,9
— sa nižim struč. obrazov.	6,8	6,9	5,6

* Analizom su obuhvaćeni samo upravni odbori (kolegijalni organi, kolektivni izvršni organi radničkih saveta) na »vrhu« preduzeća, a ne i oni u njegovim delovima — manjim organizacionim jedinicama preduzeća.

Ako se iskazani procenat (44,2%) radnika u upravnim odborima u 1970. godini reducira na stvarne radnike neposredne proizvođače, onda je njih u upravnim odborima iste godine bilo 32%. To znači da je svaki treći član upravnog odbora radnik.

Tabela 3:

Socijalni sastav predsednika radničkih saveta

	1962.	1965.	1970.
Ukupan broj predsednika radničkih saveta	7 796	6 746	6 356*
Od toga:		(u procentima)	
1. Radnika — ukupno	74,1	65,8	51,2
— visokokvalifikovanih	27,1	29,2	26,1
— kvalifikovanih	38,3	31,3	22,3
— polukvalifikovanih	5,9	3,6	2,0
— nekvalifikovanih	2,8	1,7	0,8
2. Ostalih zaposlenih — ukupno	25,9	34,2	48,8
— sa višim i visokim stručnim obrazovanjem	4,4	9,7	18,9
— sa srednjim stručnim obrazovanjem	13,5	17,6	23,3
— sa nižim stručnim obrazovanjem	8,0	6,9	6,6

* Ukupan broj preduzeća se znatno smanjuje, jer je proces integracije, spajanje više manjih preduzeća u jedno veće, veoma intenzivno. Od 1965. do 1969. godine integracijom je bilo obuhvaćeno 2590 preduzeća. Zbog toga se stalno smanjuje broj centralnih radničkih saveta i upravnih odbora i njihovih predsednika.

Ako se iskazani procenat (51,2⁰/o) radnika predsednika radničkih saveta reducira na stvarne radnike, neposredne proizvođače, onda je njih u 1970. godini bilo 31,4⁰/o. To znači da je svaki treći predsednik radničkog saveta radnik.

Tabela 4:

Socijalni sastav predsednika upravnih odbora

	1962.	1965.	1970.
Ukupno predsednika upravnih odbora	7 796	6 746	6 247
Od toga:			
	(u procentima)		
1. Radnika — ukupno	69,5	61,0	41,4
— visokokvalifikovanih	24,1	26,5	21,1
— kvalifikovanih	36,9	29,0	17,9
— polukvalifikovanih i nekvalifikovanih	8,5	5,5	2,4
2. Ostalih zaposlenih — ukupno	30,5	39,0	58,6
— sa višim i visokim stručnim obrazovanjem	6,7	11,3	28,5
— sa srednjim stručnim obrazovanjem	15,3	20,1	24,7
— sa nižim stručnim obrazovanjem	8,5	7,6	5,4

Ako se iskazani procenat (41,4⁰/o) radnika predsednika upravnih odbora reducira na stvarne radnike, neposredne proizvođače, onda je njih u 1970. godini bilo 27,0⁰/o.

Tabela 5:

Zastupljenost radnika u skupštinama opština, republika i u Saveznoj skupštini

	1958.	1963.	1970.
	(u procentima)		
1. Radnika odbornika svih opštinskih skupština	13,0	15,0	13,0
2. Radnika poslanika svih republičkih skupština	9,0	7,0	1,0
3. Radnika poslanika Savezne skupštine	8,0	6,0	1,0

Opadanje relativne zastupljenosti radnika u skupštinama društveno-političkih zajednica koincidira sa porastom zastupljenosti u njima ljudi sa višim i visokim stručnim obrazovanjem. Od ukupnog broja poslanika Savezne skupštine, sa visokom školskom spremom bilo je 1958. godine 21⁰/o, 1963. 49⁰/o a

1970. 68⁰/₀. Od ukupnog broja poslanika skupština svih šest republika, sa visokom školskom spremom bilo je 1958. godine 15⁰/₀, 1963. 37% a 1970. 58⁰/₀. Od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru, sa visokom školskom spremom bilo je 1968. godine 4,9⁰/₀, u privredi 2,4⁰/₀, a u neprivrednim delatnostima 16%.

Primetan je porast broja poslanika iz redova privrednih rukovodilaca. Pored državnih i političkih funkcionera (njih je 1963. godine bilo 30,9⁰/₀ od ukupno 670 poslanika, a 1969. godine 31⁰/₀ od ukupno 619 poslanika), oni su najbrojniji u skupštinama. Od ukupnog broja poslanika Savezne skupštine, privrednik rukovodilaca je bilo 1963. godine 73 ili 11⁰/₀ a 1969. godine 129 ili 20,9⁰/₀. Privredno veće Savezne skupštine je sa razlogom u javnosti dobilo nezvanični epitet »veće direktora«. U svih šest republičkih skupština 1963. godine je bilo 9⁰/₀ (259) poslanika koji su privredni rukovodioci, a već 1969. godine 19⁰/₀ (425) (izvori: »Samoupravljanje i...«, str. 21—23, 63—69, 72, 94 i 99—102; »Neki pokazatelji...«, str. 18; »Radni dokument SZS 15, 1971., str. 9—13; Statistički bilten SZS br. 658, str. 9—15; »Skupštinski izbori 1969« IDN 1970. str. 148, 150—151).

Relativna zastupljenost radnika u formalnim centrima odlučivanja je manja ukoliko su centri društvene moći višeg nivoa. U 1970. godini radnika je u radničkim savetima bilo 54,9⁰/₀, u upravnim odborima 32⁰/₀, u skupštinama 13%, u skupštinama pokrajina 4⁰/₀, u skupštinama republika 1⁰/₀ i u Saveznoj skupštini takođe 1⁰/₀.

Tendencija opadanja relativne zastupljenosti radnika u formalnim centrima društvene moći svih nivoa je očigledna. Ona se oseća i u drugim formalnim strukturama koje ovde nisu analizirane.

Faktički uticaj radnika na odlučivanje u formalnim centrima društvene moći znatno je ispod nivoa formalne zastupljenosti radnika u njima. Time se dobrim delom može objasniti zašto štrajkuju, pre svega proizvodni radnici i zašto se štrajkom sukobljavaju sa institucionalnim strukturama.

Proces potiskivanja radnika iz formalnih centara odlučivanja nije mimošao ni Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, koji je održan 1971. godine. Od ukupnog broja (2301) izabranih delegata, tek svaki četvrti (24⁰/₀) delegat Kongresa bio je radnik. Ovde spadaju i oni delegati koji su radnici samo po osnovnom (prvom) zanimanju a ne i po radnom mestu, jer su u međuvremenu postali rukovodioci ili službenici. Delegata radnika koji su to po radnom mestu, bilo je na ovom Kongresu manje. (izvor: »Drugi kongres...«, str. 809—810 i 821—843).

Na kongresu radničkih saveta, koji je održan 1957. godine, od ukupnog broja (1761) delegat, bilo je 61,1⁰/₀ radnika koji su to i po obrazovanju i po radnom mestu (izvor: »Kongres radničkih...«, str. 732—735). Delegata sa visokom i srednjom stručnom spremom na Kongresu radničkih saveta je bilo ukupno 22,2⁰/₀, dok je na II kongresu samoupravljača samo inženjera i tehničara bilo 23,6⁰/₀, ekonomista 11%, pravnika 7,9⁰/₀, prosvetnih radnika 7,1⁰/₀ i društveno-političkih radnika 5,1⁰/₀.

Proces opadanja relativne zastupljenosti i uticaja radnika u formalnim centrima društvene moći vremenski se podudara:

1) sa intenzivnijim verbalnim opredeljivanjem formalne političke strukture za veću zastupljenost radnika u formalnim centrima društvene moći i za njihov odlučujući uticaj u institucionalizovanim centrima odlučivanja;

2) sa porastom značaja i uloge institucionalizovanih centara društvene moći;

3) sa stalnim povećavanjem broja pitanja o kojima se u njima odlučuje — kvantitativnim uvećavanjem prava, dužnosti i odgovornosti;

4) sa stalnim multipliciranjem pitanja o kojima se u formalnim centrima društvene moći odlučuje — stalno se povećava složenost ostvarivanja njihovih prava, dužnosti i odgovornosti;

5) sa porastom relativne zastupljenosti i uticaja stručnjaka i rukovodilaca (političkih, privrednih, organizatora proizvodnje i rada) u formalnim centrima društvene moći svih nivoa;

6) sa procesom socijalne diferencijacije i sa povećanjem socijalnih razlika na očiglednu štetu proizvodnih radnika, što je, u stvari, druga strana procesa diferencijacije društvene moći na štetu radnika;

7) sa povećavanjem socijalne nesigurnosti radnika;

8) sa porastom broja relativno većih štrajkova i sa većom oštrinom ove vrste konflikata;

9) sa pomeranjem linije štrajka od sukoba između radnika i tzv. organa rukovođenja (ljudi koji se nalaze na rukovodećim radnim mestima u preduzećima) na sukob između radnika i samoupravnih institucija — u novije vreme radnici se putem štrajka sve više bune protiv odluka radničkog saveta i upravnog odbora i time su sve više u konfliktu sa onim formalnim centrima odlučivanja koji su nominalno radnički, a iz kojih se zastupljenost i uticaj radnika sve više potiskuje.

Postojanje tendencije opadanja relativne zastupljenosti i uticaja radnika u formalnim centrima društvene moći je van spora. Međutim, različite su kvalifikacije tih tendencija i one se kreću od stava da je vladavina tehnostrukture zakonita pojava i da, prema tome, radnička klasa treba da je prihvati kao svoju ideologiju i jedini put za vlastito ekonomsko oslobođenje, pa do stava da vladavinom tehnostrukture radnička klasa samo menja od sebe otuđene i osamostaljene upravljače, a sama i dalje ostaje u najamnom položaju. Sa stanovišta Marksovih reči da »oslobođenje radničke klase mora biti njeno vlastito delo«, dalje potiskivanje zastupljenosti i uticaja radnika iz formalnih centara društvene moći može da znači put ka definitivnom *rascepu*, a ne ujedinenju, između radničke klase i formalne strukture društvene moći, a to u krajnjoj liniji znači klasno struktuiranje društva u kome će se radnička klasa zbog svoje najamne pozicije definitivno konstituisati u »klasu za sebe« i prihvatiti odgovarajućih sredstava *klasne* borbe za vlastito oslobađanje. To je, mislim, *prava* konsekvencija koncepta vladavine tehnostrukture, ustvari jedne nove varijante »prosvetljenog apsolutizma«.

Jačanje uloge i odgovornosti stručnjaka i rukovodilaca organizatora za naučno-tehnološki progres je neophodno, ali sa stanovišta njihove profesionalno-radne pozicije, radne funkcije (zadataka) za koju primaju lični dohodak. Takva njihova »vlast« nad tehnologijom i organizacijom rada, koju imaju kao radni zadatak, je *pozitivna* pojava.

Međutim, prevlast rukovodilaca i stručnjaka u radničkim savetima i drugim formalnim centrima odlučivanja je *negativna* pojava, jer se njihova »vlast« nad tehnologijom i organizacijom rada kao stručnim i radnim zadacima pretvara u ekonomsku i političku vlast nad radnicima i uslovima i rezultatima njihovog rada.

Tendencija potiskivanja zastupljenosti i uticaja radnika iz institucionalizovanih centara odlučivanja je *negativan* proces koji ima bitnog uticaja na pojavu štrajkovanja radnika. Onemogućavanje te tendencije u korist *radničkog* samoupravljanja i kao pokreta i kao integralnog društvenog sistema, je bitna pretpostavka smanjivanja radničkih štrajkova.

6. Postojanje od radnika otuđenih i osamostaljenih centara društvene moći

Razvlašćivanje države i Partije kao jedinstvenog centra društvene moći i stvaranje više manjih centara nije konačno rešilo pitanje ostvarivanja vlasti same radničke klase. Radi se o relativno bržem procesu decentralizacije vlasti Partije i države i relativno sporijem procesu demokratizacije društvenih odnosa. Proces razgrađivanja savezne države nije išao samo u korist jačanja radničkog samoupravljanja, nego, i znatno više, u prilog jačanju drugih postojećih i stvaranju većeg broja novih birokratskih centara političke i ekonomske moći. Ti razdrobljeni birokratski centri društvene moći postoje na mikro nivou, ali i na svim nivoima funkcionalne i teritorijalne organizacije društva. Oni su između sebe heterogeni, ponekad konkurentni, ali u odnosu na radnike jedinstveni i povlašćeni. To bitno utiče na pojavu štrajkovanja radnika.

Decentralizacija vlasti je pozitivna pojava, ali ona sama po sebi, bez odgovarajućih procesa demokratizacije društvenih odnosa, ne otklanja mogućnost štrajka.

Radniku koji je u najamnom položaju i nad kojim se vrši prinuda, u krajnjoj liniji je svejedno da li tu prinudu vrši savezni, republički, opštinski ili fabrički birokratski, od njega otuđeni i osamostaljeni centar društvene moći. On (radnik) se buni protiv prinude, između ostalog i štrajkom, bez obzira sa kog nivoa i u čije ime ona dolazila.

7. Tržište

Teško je proceniti nivo ostvarenosti slobodnog delovanja ekonomskih zakona na tržištu i empirijsko značenje »samoupravne tržišno-planske privrede« za koju se opredelila formalna politička struktura. O tome postoje veoma različita gledišta i samih ekonomista.

Tržišna ekonomija je u odnosu na centralno-plansko upravljanje privredom pozitivna pojava. Međutim, robno-novčana privreda, za koju se opredelila formalna politička struktura, istovremeno produkuje i »neopravdano velike socijalne razlike« kao negativne pojave protiv koje se ta ista struktura bori. Tržište nije jedini »proizvođač« socijalnih razlika. Njih u velikoj meri stvara i raspodela društvene moći. Tržište doprinosi pojavi štrajkovanja radnika u onoj meri u kojoj robno-novčana privreda produkuje neopravdano velike socijalne razlike na štetu proizvodnih radnika, koji uglavnom zbog toga i štrajkuju.

8. Politička nerazvijenost i kulturna zaostalost pojedinih delova radničke klase

Školska sprema i nivo stručnog obrazovanja nisu sasvim dovoljni indikatori nivoa političke i kulturne (ne)razvijenosti, odnosno (ne)ostvarenosti radničke klase kao »klase za sebe«. Ipak, u nedostatku drugih indikatora, ukazaćemo na strukturu zaposlenih prema školskoj spremi i stručnom obrazovanju.

Tabela 6:

Struktura zaposlenih u društvenom sektoru prema školskoj spremi, 1968. godine

	Ukupno	Privreda	Neprivreda
Ukupno	100,0	100,0	100,0
Bez škole i sa 1 do 3 razreda osnovne škole	7,8	8,7	3,9
Sa 4 do 7 razreda osnovne škole	29,8	33,3	14,4
Sa osnovnog (osmogodišnjom) školom	18,5	18,7	17,3
Sa srednjom školom i školom za kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike	36,0	35,7	37,8
Sa višom školom	3,0	1,2	10,6
Sa visokom školom, fakultetom i akademijom	4,9	2,4	16,0

Slična je situacija i kad je u pitanju stručna sprema zaposlenih (izvor: »Samoupravljanje i...«, str. 101 i 102).

Tabela 7:

Struktura zaposlenih u društvenom sektoru prema kvalifikacijama, 1968. godine

	Ukupno	Privreda	Neprivreda
Ukupno	100,0	100,0	100,0
Sa visokim stručnim obrazovanjem	4,9	2,5	15,8
Sa višim stručnim obrazovanjem	3,3	1,5	11,5
Sa srednjim stručnim obrazovanjem	13,6	9,7	33,6
Sa nižim stručnim obrazovanjem	8,8	6,9	17,4
Visokokvalifikovanih radnika	6,7	7,8	1,9
Kvalifikovanih radnika	25,5	30,4	3,9
Polukvalifikovanih radnika	13,4	15,7	2,8
Nekvalifikovanih radnika	23,8	26,2	13,1

Od ukupnog broja zaposlenih u privredi, nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika je 41,90%. Ako se tome doda 6,90% radnika sa nižim stručnim obrazovanjem, onda je to skoro polovina zaposlenih u privredi. Time ne tvrdimo da svaki drugi zaposleni u privredi nema razvijenu svest o istorijskoj ulozi radničke klase i njenom klasnom interesu. Ipak je izvesno da svest pojedinih delova radništva nije na nivou »klase za sebe« pa je, prema tome, nizak nivo klasne svesti dela radničke klase jedan od negativnih uslova postojanja štrajkova.

Nepovoljna obrazovna i kvalifikaciona struktura radnika, oslonjena na tržište (ili potpomognuta njime), socijalnu heterogenost radničke klase i njenu nedovoljnu političku organizovanost na nivou globalnog društva, pogoduje konstituisanju parcijalnih i trenutnih interesa pojedinih delova radničke klase i štrajkovanju radnika radi ostvarivanja tih parcijalnih i trenutnih, pre svega

materijalnih, interesa. Takvo ponašanje pojedinih grupa radnika je u suprotnosti sa klasnim interesima cele radničke klase i njene istorijske uloge.

9. *Nedovoljno adekvatna klasnim interesima radnika praktična (ne)delatnost Saveza komunista i Sindikata*

Šta se zapravo zbiva sa Savezom komunista i Sindikatom i kakav je njihov odnos prema radničkoj klasi? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, potrebne su dublje analize koje prevazilaze okvir i namenu ovog teksta. Izvesno je, ipak, da je postojao proces slabljenja socijalne i idejne veze Saveza komunista sa radničkom klasom.

Od 1946. do 1966. godine broj radnika članova Saveza komunista Jugoslavije povećao se 4 puta, dok se broj ostalih zaposlenih u Savezu komunista povećao 15 puta (izvor: »Savez komunista Jugoslavije i samoupravljanje«, str. 754—755). Relativna zastupljenost radnika u Savezu komunista opada i posle 1966. godine. Od 35% u 1965. godini, učešće radnika članova SK opalo je na 31,2% u 1969. godini. Među isključenima iz Saveza komunista radnika je bilo 1953. godine 24,0%, 1963. 48,3%, a 1968. 53,1%. Od ukupnog broja primljenih u SK, radnika je bilo 1953. godine 36%, 1963. 34%, a 1968. 38%. Od ukupnog broja zaposlenih radnika, njih oko 14% su članovi Saveza komunista. Po analizi Stipe Šuvara, od svakih 100 državnih službenika 85 su članovi SK (izvor: »Borba« od 4. 7. 72., str. 5). Dodajmo tome da su po analizi Vinka Hafnera, oko 2/3 članova SK po svom socijalnom položaju iznad proseka — pripadaju srednjim i višim slojevima (vidi »Komunist« od 7. 12. 71., str. 14). Savez komunista je sve više bivao, po svom socijalnom sastavu i po praktičnoj (ne)aktivnosti, pod dominirajućim uticajem onih socijalnih i političkih sila koje su sve otvorenije i oštrije dolazile u sukob sa radničkom klasom. Time se može objasniti činjenica što su u vreme »reorganizacije Saveza komunista«, »prestrojavanja u hodu«, »snažne politizacije masa« i drugih oficijelnih parola, Savez komunista napuštali upravo radnici.

Može se reći da je Savez komunista po svojoj praktičnoj političkoj (ne)aktivnosti i po svom socijalnom sastavu (naročito rukovodećih organa) bivao sve manje radnička organizacija — sve manje instrument u rukam radničke klase. Nije dovoljno mobilisao radnike na akciju i nije bio u potrebnoj meri avangarda masovnog radničkog pokreta. Time se može objasniti zašto među proizvodnim radnicima koji štrajkuju ima članova SK i zašto među rukovodiocima protiv kojih radnici štrajkuju, takođe ima članova SK.

Isto to se, iako ne u istoj meri i u istom smislu, može reći i za Sindikat. On je, istina, stalno istupao u ime radničke klase i u korist njenih interesa, ali bez prisustva radničke klase i bez praktičnih akcija za aktiviranje i osposobljavanje masovnog radništva da se, organizovano u sindikate, samo bori za vlastito oslobađanje, za ostvarivanje svojih klasnih interesa. Sindikat (zapravo njegovi forumi) se često nije slagao sa merama države koje zadiru u interese radnika, ali nije preduzimao akcije koje bi motivisale i organizovale radništvo da samo kao socijalna snaga (masovni radnički pokret) kaže »ne« ili »da«.

Savez komunista i Sindikat nisu bili u potrebnoj meri generatori samoupravljanja ni kao radničkog pokreta ni kao društvenog sistema. Neidentičnost akcija Saveza komunista i Sindikata sa klasnim interesima radnika je negativna pojava koja bitno utiče na pojavu radničkih štrajkova.

10. *Neprijateljska aktivnost*

Pojam neprijatelja i njegove aktivnosti je dosta teško definisati. Neprijatelji radnika nisu samo bivši kapitalisti i strani špijuni. To mogu biti i vlastiti birokrati, tehnokrati, nacionalisti i separatisti, anarhisti, neradnici, unitaristi, povlašćeni slojevi koji žive od tuđeg rada itd. Ceo taj splet stvarnih i potencijalnih neprijatelja radnika trebalo bi analizirati sa stanovišta njihovog neposrednog i posrednog uticaja na pojavu štrajka.

Ovde ćemo pojam neprijatelja svesti na bivše pripadnike (u fizičkom smislu te reči) buržoazije i sadašnje spoljne, inostrane političke protivnike.

Aktivnost tih neprijatelja kao negativni uslov pojave štrajka dosta je sporna.

Dosadašnji rezultati istraživanja uzroka štrajkova pokazuju da je u nekim štrajkovima bilo aktivnosti neprijatelja, ali da ta neprijateljska aktivnost nije stvarni uzrok štrajka. U tom smislu neprijateljska ne postoji kao stvarni negativni uslov štrajka. Međutim, u nekim slučajevima postoji mogućnost neprijateljskog uticaja (i stvarno ga je bilo) na sredinu u kojoj već postoji konflikt koji tendira ka svojoj kulminaciji — štrajku. U tom slučaju, ostaci kapitalističke prošlosti i organizovani uticaj spolja mogu intenzivirati postojeći konflikt, ubrzati njegovu kulminaciju — štrajk, i na taj način se ukomponovati u neposredne uzroke samog štrajka i u njegove aktore. U tom smislu je neprijateljska aktivnost jedan od negativnih uslova pojave štrajka. U stvari, ostaci kapitalističke prošlosti i uticaj spoljnog neprijatelja nisu stvarni uzroci začetka onog konflikta koji tendira ka štrajku i njime se završava.

11. *Tradicija štrajkovanja*

Uticaj tradicije štrajkovanja pre revolucije na pojavu štrajka posle nje nije dovoljno proučen. Izvesno je, ipak, da stariji radnici osećaju štrajk kao najefikasnije sredstvo borbe za ostvarivanje interesa radnika. Sa te tačke gledišta može se govoriti o uticaju tradicije štrajkovanja (pre rata) na pojavu relativno većeg broja štrajkova u starim industrijskim centrima i u onim granama privrede u kojima je bilo štrajkova i pre revolucije. To se, pre svega, odnosi na metalnu i tekstilnu industriju i na rudarstvo.

12. *Neki opšti uzroci konflikata koji imaju uticaja i na pojavu štrajka*

Za opšte objašnjenje nastanka štrajkova u nas značajni su i neki konflikti koji nastaju iz više razloga, između kojih tri smatram bitnim: prvo, neostvarena ranije obećana i zamišljena budućnost; drugo, znatno identifikovanje programskog sa tekućim, onoga što je predviđeno kao krajnji cilj socijalističkog društva sa onim što se može ostvarivati u pojedinim njegovim etapama i treće, promene u infrastrukturi.

U prvom slučaju se radi o neostvarivanju (»privremenom žrtvovanju«) nekih temeljnih ideala revolucije. Umesto socijalne pravde i jednakosti kao temeljnog ideala revolucije, dobili smo »neopravdano velike socijalne razlike«, na štetu one socijalne grupe koja je najviše očekivala socijalnu pravdu i jednakost. Primera radi, navodim da je raspon između najnižeg i najvišeg ličnog dohotka u Sloveniji 1971. godine bio 1 : 12 (vidi »Komunist« od 25. 11. 71., str. 11). Ako se uzmu u obzir tzv. ostala primanja, odnosno ukupan socijalni položaj

pojedinih socijalnih grupacija, »onda te razlike mogu biti i 1 : 25« (»Komunist« od 7. 10. 71., str. 13).

U drugom slučaju konflikti se javljaju i pooštavaju zbog identifikovanja krajnjih ciljeva sa onim što sada stvarno jeste. Stalno upoređivanje realnog stanja s krajnjim ciljevima neprestano povećava razliku između očekivanog i realnog socijalnog položaja.

U trećem slučaju se radi o značajnim promenama infrastrukture koje, po mišljenju nekih ekonomista, nastaju u toku razvoja društva kada se narodni dohodak penje od 600 do 1500 SAD dolara po stanovniku. Promene infrastrukture u tom razdoblju ekonomskog razvoja nužno produkuju i takve konflikte koji kulminiraju štrajkovima. Jugoslavija sada ima oko 700 dolara narodnog dohotka po stanovniku i nalazi se u tom prestrukturirajućem vremenu.

II. NEKA ZNAČAJNA OBELEŽJA ŠTRAJKOVA

1. O prvom štrajku

Prvi štrajk u SFRJ dogodio se 13, 14. i 15. januara 1958. godine. Bio je to štrajk oko 4000 rudara u Trbovlju i Hrastniku. Štrajkovali su svi zaposleni u rudniku — 3726 rudara, 157 tehničara i nadzornika, 17 inženjera i 141 službenik, računajući tu i rukovodioce. U štrajku su učestvovali i svi članovi radničkog saveta i upravnog odbora, kao i svi članovi Saveza komunika i rukovodioci i članovi sindikata.

Uzrok štrajka su bili niski lični dohoci, uslovljeni položajem radnika u sistemu raspodele, relativno visokim cenama reproduktionog materijala i relativno niskim cenama uglja. Lični dohoci u rudniku su bili znatno niži od ličnih dohodaka u drugim granama privrede, a naročito od ličnih dohodaka u neproizvodnim delatnostima.

Položaj rudnika u sistemu raspodele i visinu cena reproduktionog materijala i uglja utvrđivali su savezni organi i zbog toga su rudari putem štrajka bili u direktnom sukobu sa njima.

Štrajk je upotrebljen kao poslednje sredstvo, jer su se predstavnici rudnika pre štrajka uporno ali uzaludno obraćali svim političkim (Savezu komunista i Sindikatu) i državnim organima opštine, sreza, Republike Slovenije i Federacije.

Štrajk je za ostvarivanje zahteva rudara bio efikasniji od svih napora koje su predstavnici rudnika ulagali pre štrajka. Međutim, dublji uzroci štrajka nisu sasvim otklonjeni. Proizvodni rad rudara proizvođača uglja još dugo će se nisko vrednovati, a kasnije će to biti uzrok štrajkova i u drugim rudnicima uglja.

Sredstva javnog informisanja o ovom štrajku nisu ništa objavila. Štrajk je tada bio tabu tema. Međutim, informacije o štrajku su dosta organizovano kružile neformalnim kanalima.

U znak solidarnosti sa rudarima Trbovlja, oko 1200 zaposlenih u rudniku uglja Zagorje ob Savi stupilo je 16. I 1958. godine u jednodnevni štrajk.

Ukazujem na činjenicu da se prvi štrajk dogodio u najrazvijenijem delu Jugoslavije — Sloveniji, u rudniku uglja sa dugom tradicijom i starom radničkom klasom, sa relativno visokom kvalifikacionom strukturom.

2. Dinamika štrajkova po godinama

Posle Slovenije, štrajkovi su se pojavili u Hrvatskoj i Srbiji, zatim u Bosni i Hercegovini i najzad u Makedoniji i Crnoj Gori. Štrajkovi su se najkasnije (1968.) pojavili u najnerazvijenijem delu Jugoslavije — Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovo. Od prvog štrajka u Sloveniji do pojave prvog štrajka na Kosovu protekla je čitava decenija.

Kao što će se kasnije videti, relativno najveći broj štrajkova i učesnika u njima bio je u relativno najrazvijenijim republikama i Pokrajini Vojvodini. Znatno manje štrajkova bilo je u najnerazvijenijim republikama i Pokrajini Kosovo.

Ova činjenica još više pooštrava pitanje pretpostavki (opštih uslova) pojave štrajka.

Potpuno tačnih podataka o broju štrajkova po godinama nema. Međutim, i postojeći podaci o broju štrajkova po godinama mogu koristiti jer približno odgovaraju stvarnom stanju stvari.

Tabela 8:

Nepotpuni podaci o broju štrajkova po godinama

Red.br.	Godina	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1	1958.	28	1,6	podatak nepoznat	
2	1959.	35	2,0	podatak nepoznat	
3	1960.	61	3,5	podatak nepoznat	
4	1961.	130	7,4	podatak nepoznat	
5	1962.	225	12,8	podatak nepoznat	
6	1963.	213	12,2	podatak nepoznat	
7	1964.	271	15,5	11000	14,2
8	1965.	231	13,2	9000	11,6
9	1966.	152	8,7	podatak nepoznat	
10	1967.	118	6,7	16762 (8)	21,6
11	1968.	148	8,5	19206 (20)	24,8
12	1969. (8 mjeseci)	138	7,9	21629 (9)	27,8
Ukupno:		1750	100	77597 (37)*	100

* U zagradama je naveden broj štrajkova za koje nemamo podatke o broju učesnika. Isto značenje imaju i brojevi u zagradama uz ostale tabele.

Dakle, 77 597 lica je u toku četiri godine i osam meseci učestvovalo u 869 štrajkova. Prosečno je u jednom štrajku učestvovalo oko 90 lica. Podaci o broju štrajkova u periodu januar 1958. — decembar 1961. godine nisu potpuni. Stvarni broj štrajkova bio je veći. Za 1958. i 1959. godinu nedostaju podaci o broju štrajkova u Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini, za 1960. godinu nedostaju podaci za Srbiju i Bosnu i Hercegovinu, a za 1961. godinu nedostaju podaci za Bosnu i Hercegovinu. Zbog nedostatka podataka za pomenuti vremenski interval ne može se sasvim tačno reći kakva je dinamika štrajkova bilo od januara 1958. do decembra 1961. godine. Prikazana dinamika štrajkova po godinama od 1. januara 1962. do 30. avgusta 1969. godine uglavnom odgovara stvarnom broju štrajkova u tom razdoblju.

Prvo empirijsko istraživanje štrajkova sproveli smo 1965. godine, drugo 1966., a treće 1969. godine. Za sva tri istraživanja autor ovog teksta je pravio upitnik, organizovao anketiranje i izvršio obradu rezultata. Prva dva istraživanja su sprovedena samo na teritoriji SR Srbije, dok je treće anketiranje sprovedeno (1969.) na području cele Jugoslavije. Na osnovu rezultata prva dva istraživanja vođena je početkom 1967. godine prva naučna diskusija o štrajkovima (objavljeno u knjizi »Obustave rada«). Druga diskusija o štrajkovima održana je u Veću Saveza sindikata Jugoslavije 24. X 1968. godine i u njoj su učestvovali naučnici i političari iz cele Jugoslavije (umnoženo pod naslovom »O obustavi rada i pitanjima...«). Materijal za obe ove diskusije pisao je autor ovog teksta.

U ovom tekstu će izložiti samo važnije rezultate ankete koju smo sproveli 1969. godine. Upitnik je imao 25 pitanja (uglavnom otvorenih), ali u ovom tekstu nije moguće izložiti sve inače kvantificirane odgovore. Upitnik je upućen svim opštinskim sindikalnim većima i skupštinama svih opština u Jugoslaviji i oni su ga uglavnom zajednički popunjavali.

Od 478 opštinskih sindikalnih veća (koliko ih je bilo 1969. godine), odgovore je poslalo 405 veća, dok njih 73 nije ništa odgovorilo. Od ovih 405 opština 258 je odgovorilo da na njihovom području nije bilo štrajkova, dok je 147 opština poslalo popunjene upitnike o štrajkovima koji su bili na njihovoj teritoriji. Ovih 147 opština poslalo je popunjene upitnike za ukupno 512 štrajkova.

Od 512 navedenih štrajkova, 458 je bilo u vremenu od 1. januara 1966. do 30. avgusta 1969. godine, što iznosi oko 90%. Od ukupno 66 845 učesnika u 512 štrajkova, 62 504 lica je učestvovalo u 458 štrajkova koji su se odigrali od 1. januara 1966. do 30. avgusta 1969. godine, što u odnosu na ukupan broj učesnika iznosi 93,5%. Analiza koja sledi odnosi se na 512 štrajkova u kojima je učestvovalo 66845 radnika. Za 40 štrajkova nemamo podatke o broju učesnika u njima. Ako se od ukupnog broja učesnika u štrajkovima eliminiše ovaj broj (40) štrajkova, onda je prosečno u jednom štrajku učestvovao 141 radnik.

3. Teritorijalna rasprostranjenost štrajkova

Tabela 9:

Procenat zaposlenih, broj štrajkova i broj učesnika po republikama

Red. br.	Socijal. republika	Procenat zaposlenih	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1	Srbija (28)	38,6	215	42,0	22066 (21)	33,0
2	Hrvatska (16)	25,1	119	23,3	25230 (8)	37,7
3	Slovenija (8)	14,1	81	15,7	8674 (2)	12,9
4	BiH (14)	13,5	59	11,6	7671 (1)	11,5
5	Makedonija (3)	6,7	38	7,4	3204 (8)	4,9
6	Crna Gora (—)	2,0				
Ukupno SFRJ (69)*		100	512	100	66845 (40)	100

* Broj opština za koje nemamo podatke o štrajkovima na njihovoj teritoriji.

Ima podataka i o dva štrajka u Crnoj Gori u kojima je učestvovalo 243 radnika. Ali, u odnosu na ukupan broj štrajkova (512), ta dva štrajka ne pred-

stavljaju ni 0,5%, a procenat učesnika u njima iznosi svega 0,4%. Iz daljih analiza izostavio sam ova dva štrajka u Crnoj Gori, jer za obradu problema nisu značajni.

Tabela 10:

Rasprostranjenost štrajkova po opštinama i radnim organizacijama

Red. br.	Republika	Broj opština	%	Broj rad. org.	%	Broj štrajk.	%	Broj učesnika	%
1.	Srbija (28)	51	34,7	147	41,9	315	42,0	22066	33,0
2.	Hrvatska (16)	36	24,5	83	23,6	119	23,3	25230	37,7
3.	Slovenija (8)	22	14,9	62	17,7	81	15,7	6674	12,9
4.	BiH (14)	27	18,4	39	11,1	59	11,6	7671	11,5
5.	Makedonija (3)	11	7,5	20	5,7	38	7,4	3204	4,9
Ukupno SFRJ (69)*		147	100	351	100	512	100	66845	100

* U zagradama je označen broj opština koje nisu odgovorile na anketu.

Navedena teritorijalna rasprostranjenost štrajkova ukazuje na to da sklop protivrečnih okolnosti koje produkuju štrajkove ne može biti jednako teritorijalno raspoređen i da pojedini uslovi pojave štrajka ne postoje (ne deluju) u istom obimu i intenzitetu u svim krajevima Jugoslavije. Koji od ranije navedenih uslova štrajka ima jače ili slabije dejstvo na veći ili manji obim i intenzitet pojave štrajka u pojedinim republikama i pokrajinama, stvar je posebne analize.

Ukazaću na neke pokazatelje velikih razlika ekonomske i kulturne razvijenosti pojedinih teritorija Jugoslavije iz kojih se mogu naslutiti dominirajući uslovi pojave štrajka u njima.

Tabela 11:

Učešće republike u društvenom proizvodu i stanovništva Jugoslavije 1970. godine (u procentima)

Republika	Učešće u društvenom proizvodu	Učešće u broju stanovnika
Bosna i Hercegovina	11,7	18,3
Crna Gora	1,9	2,6
Hrvatska	26,6	21,6
Makedonija	5,6	8,0
Slovenija	15,7	8,4
Srbija ukupno	38,5	41,6
uža Srbija	25,4	25,6
Vojvodina	11,0	9,5
Kosovo	2,1	6,0
U k u p n o :	100,0	100,0

Slovenija je 1970. godine imala skoro deset puta veću industrijsku proizvodnju od Kosova. Udeo zaposlenosti u društvenom sektoru prema ukupnom stanovništvu u odnosu na jugoslovenski prosek (100%) u Sloveniji je 168 odsto, a na Kosovu 43 odsto. Društveni proizvod po stanovniku prema jugoslovenskom proseku (100%) u Sloveniji je 186 odsto, a na Kosovu 35 odsto. Rashodi za opštu potrošnju po stanovniku su u Sloveniji četiri puta veći nego na Kosovu. Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u Jugoslaviji (1971. godine) iznosi 36 odsto, na Kosovu 50 odsto, a u Sloveniji svega 18 odsto. Zaposlenih na hiljadu stanovnika (1970. godine) u Jugoslaviji ima 189, u Sloveniji 318, a na Kosovu svega 82. Na hiljadu zaposlenih traže zaposlenje (1970. godine) u Jugoslaviji 83 lica, u Sloveniji 31, a na Kosovu 310. Društveni proizvod po aktivnom stanovniku je u Sloveniji četiri puta veći nego na Kosovu. Izdržanih lica po jednom zaposlenom (1971. godine) u Jugoslaviji ima 2,7, u Sloveniji 1,3, a na Kosovu 9,0. Od ukupnog broja stanovnika sa osnovnom (osmogodišnjom) školom (1971. godine) u Jugoslaviji je njih 14,6%, u Sloveniji 30,8%, a na Kosovu 15,2%. Sa završenom srednjom školom u Jugoslaviji je njih 15,3%, u Sloveniji 23,4%, a na Kosovu svega 7,4%. Putničkih automobila (1970. godine) na hiljadu stanovnika u Sloveniji ima skoro deset puta više (88) nego na Kosovu. (9). Na jednog lekara (1970. godine) u Jugoslaviji je 1010 stanovnika, u Sloveniji 819 a na Kosovu tri puta više — 2580 (izvor: »Neki pokazatelji...«).

Izložio sam nešto više indikatora različitog nivoa ekonomske i kulturne razvijenosti pojedinih delova Jugoslavije. Postavlja se pitanje: možemo li sa tako velikim razlikama imati jedan koncept samoupravljanja i možemo li na tako različitim realnim pretpostavkama samoupravljanja kao modela imati ambicije za jednak nivo njegovog ostvarivanja? S tim je u vezi i pitanje: da li će tendencije analizirane u prvom delu ovog teksta još više jačati i time proizvoditi štrajkove većeg obima i intenziteta i kakav će biti krajnji ishod ovih konflikata, ili će se na različitim nivoima ekonomske i kulturne razvijenosti izgrađivati odgovarajući samoupravni i društveni sistem koji će biti dovoljno prostran (demokratski) da se u njegovim okvirima mogu izražavati različiti i suprotstavljeni interesi, ali i dovoljno sposoban da te interese efikasno ali

4. Štrajkovi u pojedinim poduzećima i privrednim granama

Tabela 12:

Broj štrajkova u jednim te istim radnim organizacijama

Broj štrajkova u istoj radnoj organizaciji	Ukupan broj štrajkova u navedenom br. rad. org.	%	Broj radnih organizacija	%
1	265	51,8	265	75,5
2	96	18,7	48	13,6
3	63	12,3	21	6,0
4	40	7,8	10	2,8
5	15	2,9	3	0,9
6	6	1,2	1	0,3
8	8	1,6	1	0,3
9	9	1,8	1	0,3
10	10	1,9	1	0,3
—	512	100	351	100

demokratskim metodom usklađuje i razrešava — bez štrajka. Pitanje je realno, jer se obim i intenzitet štrajkova u razvijenim republikama ne smanjuje u onoj meri u kojoj se povećava na nerazvijenijim teritorijama.

Kao što se vidi, 512 štrajkova se odigralo u ukupno 351 radnoj organizaciji. U 265 radnih organizacija dogodio se po jedan štrajk, dok je u 86 radnih organizacija bilo po dva i više štrajkova. Od ukupnog broja štrajkova, skoro polovina se odigrala u radnim organizacijama u kojima je bilo više od jednog štrajka.

Tabela 13:

Pregled štrajkova po granama delatnosti

1	2	3	4	5	6	7
1. Metalna industrija	7,5	33	123	24,2	14 623 (16)	22,0
2. Tekstilna industrija	6,0	53	55	10,8	13 823	20,7
3. Drvna industrija	3,4	52	62	12,2	6 871 (1)	10,3
4. Industrija građ. mater.	1,8	44	124	4,7	1 706 (7)	2,6
5. Elektroindustrija	2,4	32	28	5,5	2 099 (3)	3,1
6. Industrija nemetala	1,2	46	12	2,4	2 308	3,5
7. Industrija kože i obuće	1,2	48	8	1,6	679	1,0
8. Industrija gume	0,5	39	9	1,8	779	1,2
9. Industrija papira i celuloze	0,8	37	8	1,6	910 (1)	1,4
10. Grafička industrija	1,3	16	3	0,6	247	0,4
11. Hemijska industrija	2,2	23	3	0,6	235 (1)	0,3
12. Brodogradnja	0,6	9	—	—	—	—
13. Pomorski i reč. saobraćaj	0,3	17	8	1,6	3 993 (4)	6,0
14. Prehrambena industrija	3,1	43	10	1,9	1 484	2,2
15. Poljoprivreda	6,4	50	9	1,8	514	0,7
16. Poljoprivredno-industr. kombinati	—	—	8	1,6	2 983	—
17. Građevinarstvo	9,2	47	37	7,3	2 892	4,3
18. Rudnici	1,6	41	28	5,5	4 255	6,4
19. Crna metalurgija	1,4	27	10	1,9	1 501	2,2
20. Rudarsko-metalur. komb.	—	—	7	1,4	1 421	2,1
21. Saobraćaj (drumski, vazd. PTT)	3,2	24	16	3,1	1 415 (1)	2,1
22. Trgovina i ugostiteljstvo	11,5	31	3	0,6	17 (2)	0,0
23. Stamb. komunal. privreda	2,3	38	3	0,6	80 (1)	0,1
24. Zanatstvo	5,7	42	20	3,9	688	1,0
25. Prosveta	4,9	26	10	1,9	1 214	1,8
26. Zdravstvene ustanove	4,2	26	4	0,8	75 (1)	0,1
27. Opštinski sud	—	—	1	0,1	21	0,0
Ukupno	—	—	509	100	66 833 (38)	100
Bez odgovora	—	—	3	—	12 (2)	—
Ukupno	—	—	512	—	66 845 (40)	—

Objašnjenja:

1 = delatnost

2 = postotak od ukupnog broja zaposlenih

3 = mesto na rang listi prema ličnim dohocima 1969.

4 = broj štrajkova

5 = % od svih štrajkova

6 = broj učesnika

7 = % od svih učesnika

Napomene:

- 1) Prikazani podatak da u brodogradnji nije bilo štrajkova nije tačan. Njih je bilo u ovoj grani privrede i to dosta. Bili su i brojni i masovni, a odlikovali su se i oštrinom sukoba. Štrajkovi u brodogradnji nisu ovde prikazani zbog toga što dobiveni podaci nisu mogli biti kvantificirani.
- 2) Štrajkovi prikazani u koloni »građevinarstvo« dogodili su se isključivo u preduzećima ili pogonima koji izvode građevinske radove. Na njih se odnosi i podatak o mestu (47) na rang listi ličnih dohodaka.
- 3) Štrajkovi prikazani u koloni »saobraćaj« dogodili su se u drumskom saobraćaju. Podatak o mestu (24) na rang listi ličnih dohodaka odnosi se samo na drumski saobraćaj.
- 4) Štrajkovi prikazani u koloni »trgovina i ugostiteljstvo« odigrali su se u preduzećima unutrašnje trgovine, i to u proizvodnim i pomoćnim (pretovar robe) pogonima trgovinskih preduzeća. Sami prodavci i službenici u trgovini nisu štrajkovali.
- 5) Štrajkovi prikazani u koloni »prosveta« odigrali su se u osnovnim i srednjim školama. Na njih se odnosi i podatak o mestu (26) na rang listi ličnih dohodaka.

Kao što se iz prikazne tabele vidi, najviše štrajkova je bilo u industriji (71,2%), zatim u građevinarstvu (7,3%) i u rudnicima (5,5%). U ove tri privredne oblasti bilo je 84% od ukupnog broja štrajkova. Međutim, od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru privrede Jugoslavije, u ove tri privredne oblasti bilo je 1970. godine zaposleno 47,9% radnika i to u industriji i rudarstvu 37,8% i u građevinarstvu 9,2%.

U okviru industrije, relativno najviše štrajkova je bilo u metalskoj (24,2%), drvnoj (12,2%) i tekstilnoj (10,8%) industriji. U ove tri grane industrije bilo je relativno najviše učesnika štrajkova (50%).

Veoma nisko mesto ovih grana privrede na rang listi visine ličnih dohoda ima neposredne veze sa uzrocima štrajkova u njima. Kao što će se kasnije videti, nisko vrednovanje (ne samo materijalno nego i moralno) ljudskog rada u neposrednoj proizvodnji, u najvećem je broju slučajeva ne samo neposredni povod za štrajk već i njegov dublji uzrok. Na to ukazuje proces relativnog osiromašenja privrede i jačanja i osamostaljivanja finansijskog kapitala i njegove dominacije nad proizvodnim preduzećima. Prikazaćemo taj proces podacima o promenama u strukturi nosilaca investicija u osnovne fondove preduzeća za 14 godina.

Tabela 14:

Struktura nosilaca investicija u osnovne fondove privrednih radnih organizacija u periodu 1955—1969. godine (u procentima)

Godina	Ukupno	Poduzeća	Banke	Sve društveno-polit. zajednice zajedno
1955.	100	44,0	0,8	55,2
1960.	100	37,4	1,0	61,6
1965.	100	36,8	31,7	31,5
1969.	100	34,8	49,4	15,8

Kao što se vidi, relativno učešće privrednih radnih organizacija u strukturi investicija opalo je sa 44% u 1955. godini na 34,8% u 1969. Učešće svih društveno-političkih zajednica zajedno opalo je sa 55,2% u 1955. na 15,8% u 1969. godini. Učešće banaka je, međutim, poraslo od 0,8% u 1955. na 49,4% u 1969. godini.

Slabljenje finansijske moći države nije išlo u korist jačanja materijalne baze samoupravljanja. Podaci ukazuju na to da odumiranje ekonomskih funkcija države samo po sebi ne mora da znači jačanje samoupravljanja, odnosno njegove materijalne osnove.

U posmatranom vremenskom intervalu banke su se konstituisale kao novi finansijski centri moći koji akumuliraju znatan deo dohotka stvaranog u proizvodnji. Ovi centri finansijske moći se najpre osamostaljuju i otuđuju od proizvođača, da bi se kasnije konstituisali kao finansijska moć nad njima. I ne samo to. Oni se osamostaljuju i u odnosu na državnu strukturu i postaju »konkurenti« centrima društvene moći državno-političkih zajednica.

Sa stanovišta ekonomske (ne)moći pojedinih grana (privrednih i neprivrednih) delatnosti i ukupnog socijalnog položaja ljudi zaposlenih u njima, značajno je primetiti da štrajkova nije bilo u bankama, spoljnotrgovinskim preduzećima, državnim organima uprave i njima sličnim institucijama (zavodima za socijalnog osiguranje, osiguravajućim zavodima i sl.), službama društveno-političkih organizacija itd. (izuzetak je štrajk Opštinskog suda u Lazarevcu). U ovim institucijama nije bilo štrajkova ne zbog toga što je samoupravljanje u njima razvijenije nego u proizvodnim preduzećima, već zbog toga što je njihov ukupni socijalni položaj znatno iznad položaja njihovih kolega zaposlenih u proizvodnim preduzećima. Moglo bi se čak reći da su zaposleni u bankama, spoljnoj trgovini i državnim organima zadovoljni neznatnim samoupravljanjem uz visok standard, koji bi u slučaju štrajkovanja mogli izgubiti i doći na nivo onih koji štrajkom nemaju nešto naročito da izgube.

Nasuprot njima, radnici u proizvodnim preduzećima, koji imaju nešto više demokratije i znatno više hrabrosti, mogu i štrajkati a da im se zbog toga ne pogorša njihov socijalni i politički položaj — da u stvari ništa ne izgube, jer se nalaze u takvom ukupnom socijalnom stanju da skoro i nemaju šta izgubiti. Primera radi navodim, da je ukupan ostvareni dohodak po jednom zaposlenom u tekstilnoj industriji četiri puta manji nego u spoljnoj trgovini nepoljoprivrednih proizvoda, šest puta manji nego u hidroelektranama itd. (vidi »Socijalne razlike . . .«, str. 14).

Ovim, razume se, nije dat potpun odgovor na pitanje zašto je štrajkova najviše u proizvodnim preduzećima a i zbog čega ih uopšte nema u bankama, spoljnoj trgovini, državnim organima i njima sličnim institucijama.

Pojava štrajkova u osnovnim i srednjim školama i u zdravstvenim ustanovama može se objasniti niskom cenom rada i lošim ukupnim socijalnim položajem prosvetnih radnika i njihovim najamnim položajem prema onima od kojih su finansijski zavisni. Relativno niska cena rada i najamni položaj prosvetnih i zdravstvenih radnika vrlo ozbiljno ugrožav veoma značajan profesionalni moral ljudi ovih zanimanja. Uticaj štrajkova prosvetnih i zdravstvenih radnika na profesionalni moral ljudi ovih zanimanja vredelo bi posebno proučiti.

Od ukupnog broja štrajkova njih 78,5 odsto je trajalo jedan radni dan i manje od toga. Više od jednog radnog dana trajalo je 21,5 odsto štrajkova. U 19 štrajkova (3,8%) koji su trajali tri dana učestvovalo je 11,9 odsto od ukupnog broja učesnika u svim štrajkovima.

5. Trajanje štrajkova, broj i struktura njihovih učesnika

Tabela 15

Vreme trajanja štrajkova

Vreme trajanja štrajka	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Do 3 sata	171	34,6	18 149 (11)	27,0
2. Od 3 do 7 sati (nepun radni dan)	100	20,2	14 105 (9)	21,2
3. Jedan radni dan	117	23,7	13 717 (4)	20,6
manje od dva radna dana	22	4,4	2 868	4,3
5. Dva radna dana	39	8,0	5 812	8,7
6. Više od dva radna dana	3	0,6	530	0,8
7. Tri radna dana	19	3,8	7 902 (1)	11,9
8. Četiri radna dana	6	1,2	703	1,0
9. Više od 4 radna dana	17	3,5	2 782	4,2
Ukupno	404	100	66569 (28)	100
Bez odgovora	18	—	277 (12)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Od ukupnog broja štrajkova njih 78,5% trajalo je jedan radni dan i manje od toga. Više od jednog radnog dana trajalo je 21,5% štrajkova. U 19 štrajkova (3,8%) koji su trajali tri dana učestvovalo je 11,9% od ukupnog broja učesnika u svim štrajkovima.

Tabela 16

Broj učesnika u pojedinačnim štrajkovima

Raspon broja učesnika u štrajku	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Do 50	191	40,5	5228	7,9
2. Od 51 do 100	127	26,9	9826	14,7
3. Od 101 do 300	108	22,9	20205	30,2
4. Od 301 do 500	25	5,3	11161	16,7
5. Od 501 do 800	15	3,2	9652	14,4
6. Od 801 do 1000	2	0,4	1701	2,5
7. Od 1001 do 1500	—	—	—	—
8. Od 1501 do 2000	2	0,4	3772	5,6
9. Preko 2000	2	0,4	5300	8,0
Ukupno	472	100	66 569 (28)	100
Bez odgovora	40	—	—	—
Ukupno	512	—	66 845 (40)	—

Razlike u broju učesnika u pojedinačnim štrajkovima su dosta velike. U 2 štrajka (0,4% od ukupnog broja) učestvovalo je 5300 radnika (8,0%). Isto toliko ih je bilo i u 191 štrajku, ili u 40,5% od ukupnog broja štrajkova.

Tabela 17:

Socijalna obeležja učesnika u štrajkovima

Učesnici u štrajkovima	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Svi zaposleni u pred.	10	2,2	2038 (1)	3,1
2. Svi zaposleni u delu pred.	30	6,5	3842 (3)	5,9
3. Samo proizvodni radnici	367	79,6	47925 (13)	74,0
4. Samo službenici	—	—	—	—
5. Samo stručnjaci	1	0,2	15	0,0
6. Samo rukovodioci	—	—	—	—
7. Samo proizvodni radnici i službenici	34	7,4	9919 (1)	15,3
8. Samo proizvodni radnici, stručnjaci i službenici	19	4,1	1088	1,7
Ukupno	461	100	64827 (18)	100
Radne organizacije društvenih delatnosti	13	—	1305	—
Bez odgovora	38	—	713 (22)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Kao što se iz tabele vidi, u skoro 80 odsto ukupnog broja štrajkova, štrajkovali su samo proizvodni radnici. U preostalom broju štrajkova, pored proizvodnih radnika, štrajkovali su službenici i stručnjaci, i to samo onda kada su štrajkovali ili svi zaposleni u radnoj organizaciji, ili svi zaposleni u delu preduzeća. Radi se, zapravo, o tome da su stručnjaci i službenici štrajkovali onda kada nije bilo moguće drugačije njihovo ponašanje u slučaju štrajka. Ili nisu mogli raditi zbog toga što su bili onemogućeni štrajkom proizvodnih radnika, ili nisu imali drugog izlaza nego da se u štrajku solidarišu sa proizvodnim radnicima. Nije bez značaja primetiti da ni u jednom slučaju nisu štrajkovali samo rukovodioci ili samo službenici. Ovde vredi još jednom primetiti da uglavnom štrajkuju ljudi koji objektivno, po svom društveno mbiću i socijalnom položaju, pripadaju radničkoj klasi, na koju se, inače, celokupna oficijelna politička struktura poziva i za koju se verbalno godinama zalaže ne samo za njen bolji socijalni položaj nego i za njen odlučujući uticaj na donošenje odluka kako od značaja za njen socijalni položaj, tako i za ukupna društvena zbivanja. Treba, zapravo, odgovoriti na pitanje: u kakvom odnosu stoji činjenica da štrajkuju uglavnom proizvodni radnici, i verbalno opredeljenje formalne političke strukture da upravo oni (proizvodni radnici) treba da budu nosioci i garancija izgradnje samoupravnog socijalističkog društva. To nas upućuje na potrebu za istraživanjem realnog socijalnog i političkog položaja radničke klase u našem društvu i njenog faktičkog uticaja na odlučivanje u centrima društvene moći.

Značajno je primetiti da su u 85% štrajkova učestvovali i članovi radničkog saveta, upravnih odbora i drugih organa radničkog samoupravljanja. Ova činjenica je u neposrednoj vezi sa opadanjem uticaja radnika na odlučivanje u organima radničkog samoupravljanja, a i sa opadanjem relativne zastuplje-

Tabela 18:

Učešće članova organa radničkog samoupravljanja u štrajkovima

Samoupravne funkcije učesnika štrajka	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Bilo je članova organa samoupravljanja	351	85,0	54095 (13)	92,9
2. Nije bilo članova organa samoupravljanja	62	15,0	4132	7,1
Ukupno	413	100	58227 (13)	100
Bez odgovora	86	—	7313 (14)	—
Radne organizacije društvenih delatnosti	13	—	1305	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

nosti proizvodnih radnika u radničkim savetima i upravnim odborima. U nemogućnosti da se u formalnim samoupravnim centrima odlučivanja izbore za rešenja u svoju korist, radnici članovi radničkog saveta i upravnih odbora štrajkaju isto tako kao i oni proizvodni radnici koji formalno ne pripadaju organima radničkog samoupravljanja.

6. *Uzroci i povodi štrajkova (analiza odgovora na pitanja otvorenog tipa u provedenoj anketi)*

Tabela 19:

Stvarni uzroci štrajkova van radne organizacije

Uzroci	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Loši uslovi privređivanja i nepovoljan položaj preduzeća na tržištu	202	90,6	32120 (22)	87,2
2. Negativan položaj preduzeća u sistemu raspodele	4	1,8	3.884	9,2
3. Nemogućnost preduzeća da zadovolji zahteve radnika za većim ličnim dohocima, objektima društvenog standarda i dr.	7	3,1	487	1,3
4. Prevelike i neopravdane soc. razlike između zaposlenih u privredi i onih u društ. delatnostima, trgovini i sl.	4	1,8	132 (1)	0,4
5. Birokratski odnos faktora van preduzeća prema preduzeću	6	2,7	708 (1)	1,9
Ukupno	223	100,0	36901	100,0
Bez odgovora	289	—	29944 (16)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 20:

Neposredni povodi za štrajkove

Povodi	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Niski lični dohoci	134	26,6	19049 (17)	28,6
2. Minimalni lični dohoci	14	2,8	1245	1,8
3. Obračun i isplata ličnih dohodaka	133	26,4	16228 (3)	24,3
4. Zakašnjenje u isplati ličnih dohodaka	75	14,9	8223 (4)	12,3
5. Smanjenje startne osnove ličnih dohodaka	39	7,8	6571 (3)	9,9
6. Povećanje norme	24	4,8	1975 (1)	3,0
7. Birokratski odnos rukovodioca prema radniku	37	7,4	6831 (5)	10,2
8. Odluka organa upravljanja	7	1,4	1466	2,2
9. Neobaveštenost ili pogrešna obaveštenost radnika	24	4,8	3661 (1)	5,5
10. Otpuštanje sa posla ili premeštaj na lošije radno mesto	13	2,6	1303	2,0
11. Neprijateljska aktivnost	—	—	—	—
12. Neizvršena obaveza ili obećanje činilaca van radne organizacije	3	0,5	107	0,2
Ukupno	503	100,0	66659 (34)	100,0
Bez odgovora	9	—	186 (6)	—
Ukupno	512	—	66345 (40)	—

Od 223 popunjena upitnika u kojima je dat odgovor na prvo pitanje (uzroci štrajka van radne organizacije — tabela 19), u preko 90% slučajeva je u pitanju položaj radne organizacije u privrednom sistemu. Očigledno je da na pojavu štrajka ima jakog uticaja makro sistem — privredni i politički. Iako se uglavnom ispoljavao na mikro nivou, štrajk objektivno nije rezultat samo realnih odnosa u radnoj organizaciji, nego i odnosa u društvu uopšte.

Unutar same radne organizacije ima dosta podudarnosti između neposrednih povoda i uzroka štrajka (tabele 20 i 21). U strukturi neposrednih povoda za štrajk, njih 83% se odnosi na lični dohodak. Od ukupnog broja stvarnih uzroka štrajkova, u 63,2% slučajeva je u pitanju lični dohodak. To ukazuje na socijalni karakter sukoba.

Nerazvijeno samoupravljanje u radnoj organizaciji je u 14,9% slučajeva navedeno kao stvarni uzrok štrajka. Ovaj podatak bi trebalo dublje analizirati jer ukazuje na potrebu za ispitivanjem nivoa svesne opredeljenosti za samoupravljanje kao jedinu mogućnost istinskog oslobađanja radnika i za prevazilaženje polarizacije društva na one koji proizvode i traže veći lični dohodak, stan

itd. a ne upravljaju, i na one koji upravljaju i od kojih se traži veći lični dohodak i bolji ukupan socijalni položaj.

Ukazujemo na podatak da neprijateljska aktivnost nije navedena ni u jednom slučaju niti kao povod niti kao uzrok štrajka.

U svakom slučaju, struktura povoda i stvarnih uzroka štrajkova ima neposredne veze sa niskim vrednovanjem proizvodnog rada kao rezultatom postojanja od radnika otuđenih i osamostaljenih centara odlučivanja, koji teže konstituisanju odruštvene moći nad radnicima.

Tabela 21:

Stvarni uzroci štrajkova u radnoj organizaciji

Uzroci	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Nerazvijeno samoupravljanje, slab uticaj radnika na odlučivanje u radnoj organizaciji	67	14,9	10423 (8)	17,0
2. Sistem raspodele ličnih dohodaka, neostvarivanje raspodele prema rezultatima rada i neprimenjivanje tog kriterija na sve zaposlene. Preveliki i neopravdani rasponi u visini ličnih dohodaka	164	36,4	20472 (10)	33,2
3. Apsolutno niski i minimalni lični dohoci, visoka norma, nizak startni osnov i slično	121	26,8	15657 (5)	25,4
4. Trajniji sukob između dela radne radne organizacije i radne organizacije kao celine na štetu dela radne organizacije. Koncentracija odlučivanja na nivou radne organizacije i nerazvijeno samoupravljanje u njenim delovima	37	8,2	7045 (3)	11,4
5. Konstantan birokratski odnos prema radnicima. Neuvažavanje i neostvarivanje njihovih opravdanih zahteva	15	3,3	1285	2,1
6. Konstantna neprijateljska aktivnost	—	—	—	—
7. Neobaveštenost ili pogrešna obaveštenost o spornom pitanju	47	10,4	6694 (6)	10,9
Ukupno	451	100	61576 (32)	100
Bez odgovora	61	—	5269 (8)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

7. Još nekoliko podataka iz ankete o štrajkovima

Tabela 22:

Odgovori na pitanje: »Da li su radnici, koji su štrajkovali, pre štrajka iskoristili sve redovne mogućnosti da reše problem bez štrajka?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Radnici su pre štrajka koristili redovne mogućnosti i štrajk je korišćen kao poslednje sredstvo	130	27,7	20992 (1)	33,4
2. Pre štrajka nisu korišćene redovne mogućnosti i štrajk je upotrebljen kao jedno od prvih sredstava	313	72,3	41909 (3)	66,4
Ukupno	433	100,0	62901	100,0
Bez odgovora	79	—	3944 (36)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 23:

Odgovori na pitanje: »Protiv koga su radnici koji su štrajkovali izražavali nezadovoljstvo; sa kim su bili u sukobu?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Samo protiv faktora van. rad. org.	44	10,2	9194 (2)	14,5
2. Samo protiv faktora unutar rad. org.	369	85,4	48911 (7)	77,3
3. Protiv faktora van radne organizacije i unutar nje	19	4,4	5166	8,2
Ukupno	432	100,0	63271	100,0
Bez odgovora	80	—	3574 (31)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 24:

Odgovori na pitanje: »Sa kim su radnici štrajkom bili u sukobu u radnoj organizaciji?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Samo s rukovodstvom	176	70,1	24160 (1)	68,4
2. Samo s organima samoupravljanja	43	17,1	4548 (1)	12,9
3. S rukovodiocima i samoupravnim organima zajedno	27	10,8	5741	16,3
4. S drugim delom istog preduzeća	5	2,0	871	2,4
Ukupno	251	100,0	35320	100,0
Bez odgovora	261	—	31525 (38)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 25:

Odgovori na pitanje: »Da li su zadovoljeni zahtevi radnika koji su štrajkovali?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Zadovoljeni u potpunosti	256	58,7	34763 (3)	55,1
2. Zadoovljeni delimično	78	17,9	17969 (4)	28,5
3. Nisu zadovoljeni	102	23,4	10338 (1)	16,4
Ukupno	436	100,0	63070	100,0
Bez odgovora	76	—	3775 (32)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 26:

Odgovori na pitanje: »Kako je Sindikat ocenio obustavu rada?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Sindikat je podržao zahteve radnika i štraj kao sredstvo za njihovo ostvarenje	32	11,3	3013	7,7
2. Sindikat je podržao zahteve radnika, ali je osudio štrajk kao metod	126	44,5	22996 (1)	59,0
3. Sindikat nije podržao zahteve, pa ni štrajk	61	21,6	7589	19,5
4. Sindikat nije imao stav	64	22,6	5392 (10)	13,8
Ukupno	283	100,0	38990	100,0
Bez odgovora	229	—	27885 (29)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

Tabela 27:

Odgovori na pitanje: »Kakav bi, prema Vašem mišljenju, Sindikat trebalo da ima stav i ulogu u štrajku i u vezi sa njim?«

	Broj štrajkova	%	Broj učesnika	%
1. Da deluje preventivno — da uklanja uzroke mogućeg štrajka	255	63,1	32948 (3)	56,9
2. Da podrži svaki štrajk	2	0,5	1150	2,0
3. Da bude protiv svakog štrajka	40	9,9	6511	11,2
4. Da podrži opravdane štrajkove — kada ih radnici upotrebe kao poslednje sredstvo	98	24,3	16152 (9)	27,9
5. Da bude neutralan	—	—	—	—
6. Da poziva na odgovornost nosioce uzroka štrajka	9	2,2	1151	2,0
Ukupno	404	100,0	57912	100,0
Bez odgovora	108	—	8933 (28)	—
Ukupno	512	—	66845 (40)	—

III. ŠTRAJK I FORMALNA SAMOUPRAVNA I POLITIČKA STRUKTURA

Štrajk nastaje i traje izvan kompletne formalne samoupravne i političke strukture kako u radnoj organizaciji, tako i van nje. To znači da formalni centri odlučivanja nisu dovoljno prostrani (demokratski) da bi se u njihovom okviru različiti i suprotstavljeni interesi izrazili, a zatim optimalno i efikasno ali demokratskim metodom razrešavali. Formalni centri odlučivanja su pod odlučujućim uticajem onih struktura protiv kojih radnici štrajkuju.

Štrajk se organizuje i traje izvan i mimo organa samoupravljanja, Saveza komunista, Sindikata i omladinske organizacije. Sa te tačke gledišta, on je »divlji« jer ga ne organizuje nijedna formalna struktura. Međutim, na oba pola ovog sukoba nalaze se ljudi koji pripadaju jednoj te istoj formalnoj samoupravnoj i političkoj strukturi. Među učesnicima štrajka, kao i među onima protiv kojih se štrajkuje, nalaze se ljudi koji pripadaju istoj organizaciji Saveza komunista, istom Sindikatu, istom organu samoupravljanja i istoj omladinskoj organizaciji. Pripadnost formalnoj samoupravnoj i političkoj strukturi ne utiče na učešće ljudi u štrajku i na njihov odnos prema njemu kao sukobu. Ono što učesnike ovog sukoba (onih koji štrajkaju i onih protiv kojih se štrajkuje) opredeljuje prema štrajku jeste:

1) različita moć uticaja na odlučivanje o pitanjima bitnim za ukupni položaj pojedinih socijalnih grupacija — s jedne strane sukoba nalaze se ljudi koji imaju odlučujući uticaj na donošenje odluka, pre svega oni koji se nalaze na rukovodećim radnim mestima, a s druge strane su proizvodni radnici, čija je moć uticaja na odlučivanje znatno slabija;

2) osnov (kriterij) za učešće u raspodeli dohotka — oni koji štrajkuju ostvaruju lični dohodak na osnovu izmerenog rezultata rada, koji im meri onaj drugi, a oni protiv kojih se štrajkuje ostvaruju lični dohodak i ukupan socijalni položaj na osnovu radne funkcije, pre svega, prema nivou rukovodećeg radnog mesta;

3) udeo u raspodeli dohotka (obim prisvajanja) koji ne zavisi od rezultata rada, nego od društvene moći uticaja ne samo na raspodelu ličnih dohodaka nego i na pitanja značajna za ukupan socijalni položaj — raspodela dohotka nije adekvatna rezultatima rada nego društvenoj moći uticaja na raspodelu, pa zbog toga velike (nesocijalističke) razlike u posedovanju društvene moći i ukupnog socijalnog položaja između pojedinih socijalnih grupa determinišu tako oštar sukob (štrajk) između njih; bez obzira na formalnu pripadnost istoj institucionalnoj strukturi, te socijalne razlike mnogo više sukobljavaju ljude koji nominalno pripadaju istoj formalnoj strukturi nego što ih ta pripadnost istoj formalnoj organizaciji (Savezu komunista, Sindikatu, organu samoupravljanja itd.) u realnim odnosima ujedinjuje.

S obzirom da se radnici koji štrajkuju razlikuju od onih protiv kojih štrajkuju: (1) u posedovanju društvene moći, (2) u kriteriju za učešće u raspodeli i (3) u obimu prisvajanja, odnosno po ukupnom položaju i uticaju u centrima društvene moći i po ukupnom socijalnom položaju koji iz toga proizlazi — mislim da se o štrajku može govoriti kao o sukobu klasnog karaktera. Ako je takva kvalifikacija štrajka u osnovi tačna, onda je on inkompatibilan sa *projektovanim* samoupravljanjem. Buduće samoupravljanje, kako sam ga izložio u tekstu »Teorijsko dređivanje pojma i suštine samoupravljanja«, neće

biti bezkonfliktno, ali će biti bez štrajka kao sukoba klasnog karaktera. To neće biti lako i brzo, ali će, verujem, ipak biti.

IZVORI PODATAKA

1. *Borba*, dnevni list, 4. 7. 1972.
2. *Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije*, »Radnička štampa«, Beograd, 1971.
3. *Komunist*, tjedne novine, 7. 10. 1971., 25. 11. 1971. i 7. 12. 1971.
4. *Kongres radničkih saveta*, »Rad«, Beograd, 1957.
5. *Neki pokazatelji razvoja Jugoslavije, socijalističkih republika i autonomnih pokrajina 1950—1970.*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1971.
6. *Obustave rada*, Centar za političke studije i obrazovanje, Beograd, maj 1967.
7. *O obustavi rada i pitanjima koja su u direktnoj vezi sa njom*, Centralno veće Saveza Sindikata Jugoslavije, Beograd, januar 1968.
8. *Radni dokuent Saveznog zavoda za statistiku*, god. VIII, br. 15, 2. 6. 1971.
9. *Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije 1950—1970*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1971.
10. *Savez komunista Jugoslavije i samoupravljanje*, »Kultura«, Beograd, 1967.
11. *Skupštinski izbori 1969*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1970.
12. *Statistički bilten br. 658* (»Samoupravljanje u privredi 1970.«), Savezni zavod za statistiku, Beograd, mart 1971.

Neca Jovanov

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STRIKE AS SOCIAL CONFLICT AND SELF-MANAGEMENT AS SOCIAL SYSTEM

(Summary)

In the first part of his work the author analyzes the system of contradictory circumstances that basically influence upon the phenomenon of strikes in (Yugoslav) socialist society. Herby, he particulatly insists upon the actual neglecting of working class in the decision-making centers of various levels — from enterprises to the highest state bodies. The author reveals the discrepancy between such conditions and the proclaimed principles of working class as ruling social stratum. He also refers to an inadequate goal-orientation of work in Communist Party and Trade Union.

The second part of the article deals with the analysis of some more significant features of the stikes that took place in Yugoslavia in the period between 1958 and 1969. Jovanov indicates that the strikes first appeared (and they still occur more often) in more developed industrial parts of Yugoslavia, but also, as a rule, in unprivileged economic branches and in the enterprises with low vages. Data on both duration of some strikes, and the number and the social structure of the participants are also dealt with in this article. On he basis of the interview he auhor speaks about causes and motives of strikes; resolving the main conflict in strike; the efficacy of strikes, and also about relation of Trade Union Management to the actual phenomena of strikes.

Finally, in the third part, the author summarizes his analysis claiming that the general causes of strikes in Yugoslavia are the following: varrying power affecting the decisions on the question essential for the position of particular social groups; inadequate criteria for participation in income distribution, and finally, the portion of the participation, i. e. the amount of income. The author's final conclusion is that the more consistent accomplishment of selg-menagement will abolish the phenomenon of strike as class conflict.

Translated by Majda Tafra